

Yıl 8 / Sayı 52 / 2004 Sonbahar

Türkçe Terimler Konusunda Önemli Bir Temel Çalışma: Ülker'in Türkçe Öğe (Element) ve Bileşik Adı Önerileri

Çağrı Yalgın*

Türkçe, terim üretmeye çok uygun bir dil olduğu halde Türkçe bilim dili zayıftır. Günümüzde Türkçe terimler çoğunlukla kişisel çabalarla ve bilimin ancak birkaç dalında üretilmektedir. Ülkemiz, bu konuda bir örgütlenmeden yoksundur. Bunun yanısıra, meslek uzmanlarında dil bilinci olmadığı gibi, yabancı dile eğilim söz konusudur.

Osmanlı döneminde başlayan ulusal bilim dili çabaları, cumhuriyet döneminde devletçe desteklenmiştir. Türkçeyi ele alan **M. K. Atatürk**, terim sorunuyla da ilgilenmiş, Türkçe terimlerin kullanıldığı bir geometri kitabı kaleme almıştır¹. Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından, özellikle 1945'ten sonra çok sayıda terim çalışması yapılmış, kurumun yapısının kökten değiştirildiği 1983 yılına kadar 102 terim sözlüğü ile üç terim yapma kılavuzu yayınlanmıştır².

Fizik, kimya, matematik gibi temel bilim alanlarının terimlerinin Türkçeleştirilmesi, bunlara dayandırılacak çok sayıda başka terim olacağı için önemlidir. Bu yazıda, kimyanın temelini oluşturan 'öğe'lerin (elementlerin) Türkçe adlandırılması için **Prof. Dr. S. Ülker** tarafından önerilen terimlere değineceğiz.

Ülker, tıp ve patoloji öğrenimini Türkçe çalışmaları ile birlikte yürütebilmiş bir bilginidir. Henüz bir tıp öğrencisi iken yabancı bir anatomi kitabını, kendi bulduğu terimler ile çevirmiştir. Ülker, çalışmalarını tıp terimlerinin Türkçedeki karşılıklarını veren bir dizge geliştirmeyi başarmıştır, böylelikle 90 bin terimin karşılığının bulunduğu *Ülker Tıp Terimleri Sözlüğü*'nü³ oluşturmuştur. Bu sözlük, tıp terimlerine olduğu kadar gerekli bilim terimlerine karşılık önermiştir. *Dirgerin Sesi* adlı yıllık dergisinde 1991 yılından bu yana, ürettiği terimlerin makalelerde kullanımını örnekleyen ve tıp terimleri konusundaki görüşlerini kaleme alan Ülker, halen Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi Patoloji Anabilim Dalı'nda öğretim üyesidir.

Ülker'in Türkçe öğe adları önerileri

Ülker, Türkçe öğe adları önerilerini *Ülker Tıp Terimleri Sözlüğü*'nde³ ve *Dirgerin Sesi* dergisindeki yazılarında^{4,5,6,7,8} açıklamıştır. Bu terim önerileri Çizelge-1'de verilmiştir. Ülker'in izlediği yöntem şöyledir:

- Dilimizde adı bulunan Türkçe kökenli sözcükler (*altın, bakır, demir, gümüş, kalay, kurşun, ak altın, sıçanotu, sürmetaşı*) terim olarak kullanılmıştır. Yaygınca kullanılsa dahi Türkçe kökenli olmayan sözcükler (örnek: *çinko, kükürt*) dikkate alınmamıştır.
- Eski kaynaklarda, halk dilinde kullanılan, kimileri yöresel sözcükler de terim olarak değerlendirilmiştir (örnek: *balsıra tozu, gözotu*).

*Hekim, İstanbul. E-posta: cagri@yalgin.net

AYDINLANMA 1923

Çizelge 1. Ülker tarafından önerilen Türkçe öge (element) adları^{4,5,6,7,8}.

AS	Latince ad(lar)ı ve simgesi	Türkçe ad(lar)ı ve simgesi	AS	Latince ad(lar)ı ve simgesi	Türkçe ad(lar)ı ve simgesi
1	hydrogenium (H)	ıslatki (I)	53	iodum (I)	gökür (G)
2	helium (He)	güneşözü (Gn)	54	xenon (Xe)	yadöz (Yd)
3	lithium (Li)	taşözü (Ta)	55	caesium (Cs)	çakıröz (Çk)
4	beryllium (Be)	gökşeyitözü (Gy)	56	barium (Ba)	ağıröz (Ağ)
5	borium (B)	yincilözü (Y)	57	lanthanum (La)	siliköz (Si)
6	carboneum (C)	kömürözü (K)	58	cerium (Ce)	tarımbiket (Tr)
7	nitrogenium (N)	boğut (B)	59	praseodymium (Pr)	yeşililiközü (Yş)
8	oxygenium (O)	paslatki (P)	60	neodymium (Nd)	yeniiliközü (Yk)
9	fluor (F)	akaröz (A)	61	promethium (Pm)	odgetirenözü (Od)
10	neon (Ne)	yeniöz (Yn)	62	samarium (Sm)	samarözü (Sm)
11	sodium, natrium (Na)	külertiözü (Kü)	63	europium (Eu)	batıözü (Bt)
12	magnesium (Mg)	acıöz (Ac)	64	gadolinium (Gd)	gadolinözü (Gd)
13	aluminium (Al)	seyözü (Se)	65	terbium (Tb)	tünet (Tü)
14	silicium, silicon (Si)	çakmaközü (Ça)	66	dysprosium (Dy)	önyozut (Ön)
15	phosphorus (P)	ışnar (Iş)	67	holmium (Ho)	kazıklıadaözü (Ka)
16	sulfur (S)	yakır (Y)	68	erbium (Er)	eyözü (Ey)
17	chlorinum (Cl)	yeşilöz (Y)	69	thulium (Tm)	kuzat (Kzt)
18	argon (Ar)	eylemsizöz (Ey)	70	ytterbium (Yb)	tüneyözü (Tü)
19	potassium, kalium (K)	külüt (Kt)	71	lutetium (Lu)	lütetözü (Lü)
20	calcium (Ca)	tıtırözü (Tı)	72	hafnium (Hf)	gemliközü (Ge)
21	scandium (Sc)	kuzeyözü (Kz)	73	tantalum (Ta)	gizverenözü (Gi)
22	titanium (Ti)	günüt (Gt)	74	wolframium (W)	ağırtaş (At)
23	vanadium (V)	kuzhanözü (Kh)	75	rhenium (Re)	ırmaközü (Ir)
24	chromium (Cr)	yinit (Yt)	76	osmium (Os)	kokut (Kok)
25	manganeseum (Mn)	alaöz (Ala)	77	iridium (Ir)	yaygıröz (Ya)
26	ferrum (Fe)	demir, timur (De)	78	platinum (Pt)	ak altın (Aa)
27	cobaltum (Co)	sıçantaşı (St)	79	aurum (Au)	altın (Alt)
28	niccolum (Ni)	akçet (Ak)	80	hydrargyrum (Hg)	sindik, güneysu (Si)
29	cuprum (Cu)	bakır, çoyun (Ba)	81	thallium (Tl)	budacıközü (Bu)
30	zincum (Zn)	gözotu (Gz)	82	plumbum (Pb)	kurşun (Ku)
31	gallium (Ga)	galözü (Ga)	83	bismuthum (Bi)	kızılkıröz (Kk)
32	germanium (Ge)	almanözü (Alm)	84	polonium (Po)	polözü (Po)
33	arsenicum (As)	sıçanotu (Sı)	85	astatin (At)	dayanaksızöz (Da)
34	selenium (Se)	ayözü (Ay)	86	radon (Rn)	ıştıntürüm (Im)
35	bromium (Br)	kokaröz (Ko)	87	francium, virginium (Fr)	erdenöz (Ed)
36	krypton (Kr)	saklıt (Sk)	88	radyum (Ra)	ışınözü (In)
37	rubidium (Rb)	kızılöz (Kı)	89	actinium (Ac)	pırlöz (Pı)
38	strontium (St)	sarıt (Sr)	90	thorium (Th)	kuzgunöz (Kg)
39	yttrium (Y)	tünüt (T)	91	protactinium (Pa)	ilkpırlöz (İp)
40	zirconium (Zr)	sırçat (Sç)	92	uranium (U)	gövendizözü (Gö)
41	niobium (Nb)	taşbiket (Tb)	93	neptunium (Np)	denizhanözü (Dn)
42	molybdenum (Mo)	kurşut (Kş)	94	plutonium (Pu)	erliközü (Er)
43	technetium (Tc)	uygulayımözü (Uy)	95	americium (Am)	yeniyaşanözü (Yy)
44	ruthenium (Ru)	rutenözü (Ru)	96	curium (Cm)	ışınletkinöz (İe)
45	rhodium (Rh)	alöz (Al)	97	berkelium (Bk)	berkeleyözü (Bk)
46	palladium (Pd)	bilget (Bg)	98	californium (Cf)	kalifornözü (Kf)
47	argentum (Ag)	gümüş (Gü)	99	einsteinium (Es)	ayniştaynözü (Ai)
48	cadmium (Cd)	bozkurumözü (Bz)	100	fermium (Fm)	döküntüözü (Dö)
49	indium (In)	çivitözü (Çi)	101	mendelevium (Md)	mendilciözü (Md)
50	stannum (Sn)	kalay (Ky)	102	nobelium (No)	nobelözü (No)
51	antimonium, stibium (Sb)	sürmetaşı (Sü)	103	lawrencium (Lw)	lavrensözü (Lv)
52	tellurium (Te)	yerözü (Yr)	104	rutherfordium (Rf)	radırfortözü (Rf)
			105	hahnium (Ha)	hağnözü (Ha)

Yer sorunu nedeniyle birden çok adı olan öğelerin adlarından kimileri çizelgeye alınmamıştır. AS, Atom sırasayısı.

- *Gökür* ve *ışnar* sözcükleri, önceki tıp terimi çalışması olan İşçil-Elöve

sözlüğünün⁹ önerisidir ve Ülker bu terimleri benimsemiştir. Ülker'in öge, element anlamına kullandığı *katıt* sözcüğü de böyledir.

Arta kalan ögeler için Ülker kendisi terim üretmiştir. Bunu yaparken çoğunlukla ögenin Latince adından esinlenmişse de böyle bir kurala bağlı kalmamıştır. Ülker'in bu türetmeler sırasında *-öz(ü)* ve *-t* eklerini kullandığını görüyoruz. Öge adlarından bazıları ögenin önemli bir özelliğini (örnek: *ağırtaş*), bazıları ilk bulunduğu yeri (örnek: *kalifornözü*), bazıları ögeyi içeren nesneyi (örnek: *çakmaközü*), bazıları bir bilim adamını (örnek: *nobelözü*) göstermekte, bazıları söylencelerden (örnek: *erliközü*), bazıları ise gök cisimlerinden adlar (örnek: *ayözü*) taşımaktadır⁴.

Ülker, dikkatli bir araştırma ve geniş bilgi dağarcığı ile Batı söylencelerinin kahramanlarını adlarından köken alan Latince öge adlarına, ya Türk söylencelerindeki karşılıklarını kullanarak (örnek: *neptunium – denizhanözü*) ya da bu kahramanların adlarını Türkçeleştirerek (örnek: *promethium – odgetirenözü*) Türkçe karşılık önermiştir⁶. Yine, *mendeleevium* ögesine adını veren kimyacı **D. İ. Mendeleef**'in, soyadı **Mendilci** olan Ruslaşmış bir Kazan Türkü olmasından hareketle, ögeye *mendilciözü* adını önermiştir⁷.

Ülker'in Türkçe bileşik adlarına dair önerileri

Ülker, *Dirgerin Sesi* dergisinde, bileşiklerin Türkçe adlandırmasına yönelik önerilerinden kimilerini açıklamıştır¹⁰. Ülker, kimya dilinde kullanılan *-at* ve *-it* soneklerinin yerlerine sırasıyla *-lık*, ve *-lıklı* eklerini, *-ür* sonekinin yerine *bileşiği* sözcüğünü, *sub-* önekinin yerine *tabanlı* (bazık) sözcüğünü önermektedir. Kolaylık olması açısından *-öz* soneki ve *bileşiği* sözcüğü kaldırılabilir.

İrdeleme

Ülker'in, temel bilim terimlerine yönelik, övgüye değer çalışmaları ulusal bilim dili çalışmalarına örnek oluşturacak niteliktedir. Cumhuriyet döneminde terim çalışmalarının temelleri, **Ziya Gökalp**'in *Türkçülüğün Esasları* eserindeki ilkelerle atılmıştır¹¹. Buna göre terim önce halk dilinde aranır, bulunamazsa Türkçe kurallarına uygun olarak türetilir¹¹. Ülker'in yöntemi buna uygundur¹. Yönteme yönelik bir eleştiri, Ülker'in Türkçede yaygınca kullanılan yabancı kökenli sözcükleri (örnek: *çinko, kükürt*) terim arayışında dikkate almaması olabilir. Yazar, tıp terimleri önerilerinde de benzeri bir yol izlemiş ve yaygınlık kazanmış *hücre, ciğer* gibi sözcükleri, Türkçe olmadıkları gerekçesiyle çalışmasına katmamıştır. Latince veya Yunanca olmayan sözcüklerin uluslararası tıp dilinde kullanılmaması, yazara göre Türkçede de sözcüklerin kökeni konusunda titizlik gösterilmesini gerektirmektedir¹². Çok genişleyebilecek bu tartışmaya burada yer vermiyoruz.

Ülker'in önerdiği öge ve bileşik adlarının bu konudaki çalışmalara öncü olmasını diliyoruz. Dilcilerin ve kimyacıların görüşleri doğrultusunda üzerinde uzlaşılan terimlerin yaygınlaştırılması, dilimiz açısından önemli bir kazanç olacaktır. Bu konuda Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) ve Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) gibi ulusal bilim kurumlarına, Türk Dil Kurumu'na ve bilim adamlarına görev düşmektedir.

¹ Ziya Gökalp'e göre Türkçenin de yetersiz kaldığı noktada Arapça ve Farsça kökenli sözcüklere başvurulabilir. Ancak burada buna gerek kalmadığı açıktır.

KAYNAKLAR

- 1 Demirel N, 2001. Türkçe matematik terimlerini Atatürk'e borçluyuz. *Bilim ve Ütopya* 80: 32-33.
- 2 Köksal A, 1989. Bilim Dili Türkçe. Bilim Dili Türkçe, Yazın Dili Türkçe. Dil Derneği Yayınları, Ankara. s. 46.
- 3 Ülker S, 1991. Ülker Tıp Terimleri Sözlüğü: Latince-Türkçe, Türkçe-Latince, Bütünlenmiş 2. Bası. İnkılap Kitabevi Sağlık Yayınları, İstanbul.
- 4 Ülker S, 1992. Türkçe katıt (element) adları. *Dirgerin Sesi* 2: 5-12.
- 5 Ülker S, 1992. Yön gösteren katıt adları. *Dirgerin Sesi* 2: 17-18.
- 6 Ülker S, 1994. Söylenbilimsel katıt (mitolojik element) adları. *Dirgerin Sesi* 4: 11-15.
- 7 Ülker S, 1994. Kişi adlı katıtlar (eponim elementler). *Dirgerin Sesi* 4: 16-18.
- 8 Ülker S, 1998. Tarimbiket (cerium). *Dirgerin Sesi* 8: 25-26.
- 9 İşçil Şİ, Elöve AU, 1944-1948. Türkçe Hekimlik Terimleri Üzerine Bir Deneme. Türk Dil Kurumu, Bursa.
- 10 Ülker S, 1992. Türkçe bileşik adları. *Dirgerin Sesi* 2: 13-15.
- 11 Zülfikar H, 1991. Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları. Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara. s. 7.
- 12 Ülker S, 1998. Türk nozoloji dili. *Dirgerin Sesi* 8: 24-25.